

Міністерство освіти і науки України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

АНТРОПОВ АНАТОЛІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК:159.923+159.95+159.947.24

**ДЕТЕРМІНАНТИ ПЕРЕЖИВАННЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ ЧЛЕНАМИ
ЕКІПАЖУ МОРСЬКОГО СУДНА**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Ананьєв Антон Михайлович,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
проректор з міжнародних зв'язків та науково-педагогічної роботи комплексу.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор
Фурман Анатолій Васильович,
Тернопільській національний економічний університет, завідувач кафедри психології та соціальної роботи;

кандидат психологічних наук, доцент
Томчук Сергій Михайлович,
Комунальний вищий навчальний заклад «Вінницька академія неперервної освіти»,
доцент кафедри психології

Захист дисертації відбудеться «01» липня 2016 р. о 9.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, конференц-зала.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «31» травня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. Г. Бабчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Стрімкі зміни, що відбуваються останнім часом у суспільстві, сприяють виникненню різноспрямованих психічних явищ у людей. Психічні стани є найвагомішою складовою життєдіяльності людини. Практично немає жодної сфери людської діяльності, ефективність якої не зазнавала б на собі впливу психічних станів, тому значущість подальшої розробки даної проблеми є досить актуальною. Вивчення психічних станів і особливостей їхнього переживання суб'єктом має важливе загальнопсихологічне значення для розуміння цілісного функціонування психіки.

Психологія сьогодення розглядає проблему психічних станів у різноманітних контекстах, так, аналізуються: теоретичний аспект психічних станів (Л.М. Аболін, К.О. Абульханова-Славська, Б.О. Вяткін, В.О. Ганзен, Ю.М. Забродін, Є.П. Ільїн, Е.І. Кіршбаум, А.О. Крилов, Л.В. Куліков, М.Д. Левітов, С.Д. Максименко, О.О. Прохоров, С.Л. Рубінштейн, В.К. Сафонов, Ю.Є. Сосновікова, А.В. Фурман, Т.П. Юрченко та ін.); психофізіологічні характеристики психічних станів (М.В. Алфімова, П.К. Анохін, Л.Г. Дікая, Є.П. Ільїн, О.О. Конопкін, В.Л. Маріщук, В.Д. Небиліцин, Т.А. Немчин, Н.В. Новикова, І.М. Сеченов, Б.М. Теплов, та ін.); вивчаються окремі психічні стани (В.А. Абабков, Л.М. Аболін, Г.Г. Аракелов, Ю.М. Видюк, Є.М. Заворотних, В.А. Іванніков, С.Г. Корчагіна, В.І. Лебедев, Е.Л. Носенко, А.М. Прихожан, В.О. Пономаренко, О.О. Прохоров, С.Г. Трубнікова та ін.); розглядаються психічні стани у структурі особистості та регуляції її поведінки (Л.П. Гримак, Л.Г. Дікая, М.П. Королюк, В.І. Лебедев, С.Д. Максименко, Г.С. Нікіфоров, О.В. Пристав, О.О. Прохоров, О.П. Саннікова, В.А. Семиченко, К.Р. Ставицький, С.М. Томчук, А.В. Фурман, О.Я. Чебикін та ін.). Прикладний аспект проблеми психічних станів знайшов своє відображення у роботах зарубіжних дослідників (Н. Cantril, Е. Bordin, Н. Eysenck, W. James та ін.), які відіграли значну роль в усвідомленні практичної значущості психічних станів у життєдіяльності особистості. Незважаючи на досить великий обсяг теоретичних і емпіричних досліджень, присвячених вивченню психічних станів, ще й досі спостерігається значна розбіжність у наукових поглядах на їх природу, детермінанти, чинники, способи опису тощо.

Актуальною є проблема переживання психічних станів особами, які знаходяться певний час у нетипових умовах життєдіяльності. Як особливе середовище життя, у котрому виявляються специфічні психічні стани особистості, науковцями оцінюється морська служба. Проте історія психологічної науки свідчить про те, що ця своєрідність не стала предметом спеціального наукового вивчення, а переживання психічних станів, які за певних умов виникають у моряків, досліджені недостатньо.

Усе зазначене спричинило вибір теми дисертаційного дослідження «Детермінанти переживання психічних станів членами екіпажу морського судна».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах наукової програми кафедри теорії і методики практичної психології «Теоретичні та методологічні основи становлення особистості психолога в системі фахової підготовки» (номер держреєстрації № 0109U000192), що входить до тематичного плану науково-дослідної роботи Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. Тему дослідження затверджено вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (протокол № 8 від 27 березня 2014 року) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 6 від 17 червня 2014 року).

Метою роботи є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження переживання психічних станів членами екіпажу морського судна та їх психологічні детермінанти.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі **завдання**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми психічних станів, уточнити їх психологічну сутність. Теоретично виявити детермінанти переживання психічних станів, які виникають у моряків під час довготривалого плавання.

2. Розробити програму емпіричного дослідження, підібрати комплекс психодіагностичних процедур, спрямованих на вивчення психічних станів та детермінант їх переживання членами екіпажу морського судна.

3. Розглянути показники емоційних психічних станів моряків у співвідношенні зі спектром певних характеристик особистості (таких як екстраверсія-інтроверсія, емоційний інтелект, мотивація, стажем роботи на судні тощо), котрі розглядаються в якості чинників і психічних детермінант переживання означених станів.

4. Дослідити зміни, які відбулися у переживаннях психічних станів офіцерів та рядових під час довготривалого рейсу, у залежності від стажу роботи.

5. Розробити та апробувати програму корекції та профілактики переживання психічних станів членами екіпажу морського судна.

Об'єкт дослідження – психічні стани членів екіпажу морського судна.

Предмет дослідження – детермінанти переживання психічних станів членами екіпажу морського судна.

Гіпотеза дослідження: усталеність переживань емоційних психічних станів членами екіпажу морського судна у довготривалому плаванні детермінована психологічними характеристиками особистості та стажем роботи.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали: основні положення теорії психічних станів (В.О. Ганзен, Л.Г. Дікая, Є.П. Ільїн, Е.І. Кіршбаум, М.Д. Левітов, Г.Б. Леонова, Е.Л. Носенко, А.М. Прихожан, О.О. Прохоров, В.А. Семиченко, І.М. Слободчиков, Ю.Ю. Сосновікова, І.І. Чеснокова, В.М. Юрченко); механізми психологічних феноменів у

переживанні психічних станів (Б.Г. Ананьєв, В.М. Бехтерев, Ф.Є. Василюк, Л.С. Виготський, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, О.П. Саннікова, В.А. Семиченко, Б.М. Теплов, О.Я. Чебикін, Ю.М. Швалб); концептуальні ідеї щодо детермінації психічних станів (Л.Ф. Бурлачук, Ю.Ю. Сосновікова, О.П. Саннікова, А.В. Фурман та ін.).

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано такі методи: теоретичні (аналіз та систематизація наукових підходів та емпіричних результатів, що містяться у літературних джерелах); емпіричні (спостереження, бесіда, анкетування, тестування); математико-статистичні методи: t-критерій Стьюдента (SPSS 16.0 for Windows); кількісний аналіз: кореляційний (з використанням коефіцієнта r –Пірсона (кореляції між метричними перемінними) та r –Спірмена (рангові кореляції з порядковими змінними); факторний аналіз (метод максимальної правдоподібності, варімакс-обертання); критерії ϕ –Фішера (ϕ –кутове перетворення) та U–Манна–Уїтні; а також якісний аналіз отриманих емпіричних даних (метод «профілів»).

Діагностичний комплекс склали традиційні стандартизовані психодіагностичні методики:

1) для діагностування емоційних психічних станів особистості: проєктивна методика «Будинок-Дерево-Людина (БДЛ) (Дж. Бук); діагностичний опитувальник «Самотність» (С.Г. Корчагіна); «Методика самооцінки емоційних станів» (Р. Уесман, Д. Рікс); тест «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк);

2) призначені для діагностики психічних властивостей особистості: методика «ЕРІ» Г. Айзенка (адаптація А.Г. Шмельова); методика «Характеристики емоційності» (Є.П. Ільїн);

3) спрямовані на вивчення детермінант переживання психічних станів особистості: методика діагностики функціональних станів «Самопочуття – Активність – Настрій» («САН» - В.А. Доскін, Н.А. Лаврентьева, В.Б. Шарай, М.П. Мірошников); «Методика діагностики типу емоційної реакції на вплив стимулів навколишнього середовища» (В.В. Бойко); «Діагностика емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні» (В.В. Бойко); «Емоційний інтелект» (С. Холл); «Діагностика мотиваційної структури особистості» (В.Е. Мільман).

В емпіричному дослідженні брали участь члени екіпажу теплоходу «Tasma nProvider», а також моряки плавкладу, що проходили профвідбір у Медичному центрі ОНМА «Академмарин» для підготовки до наступних рейсів. Вибірку дослідження склали 200 осіб; основну вибірку склали 128 моряків (44 офіцерів і 84 рядових).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що:

- вперше розроблено та апробовано схему психологічних детермінант переживання психічних станів моряками та визначено її складові; теоретично обґрунтовано внутрішні (індивідуально-психологічні особливості особистості, емоційність, нейротизм, екстра-інтроверсія, емоційний інтелект, самоконтроль, емпатія, самомотивація, професіоналізм, інформаційна обізнаність тощо) та зовнішні (монотонія, сенсорна депривація, десинхроноз,

ситуації повсякдення, методи управління, взаємини на судні, соціальна ізоляція, етичні та моральні норми, замкнутість простору, підвищена небезпека аварійних ситуацій, постійна зміна часових поясів, мікроклімат судна тощо) чинники психічних станів; окреслено та вивчено коло функціональних (самопочуття, настроїв, активність) та емоційних (самотність, тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність) психічних станів, що переживають моряки під час довготривалого рейсу;

- уточнено зміст феномену переживання психічних станів офіцерів та рядових в залежності від стажу роботи;

- розширено та поглиблено знання про психологічні характеристики, що супроводжують переживання психічних станів моряками;

- набуло подальшого розвитку уявлення про показники емоційних психічних станів моряків у співвідношенні зі спектром рис особистості, котрі розглядаються в якості їх чинників і психічних детермінант.

Практична значущість одержаних результатів полягає в розробці та впровадженні корекційної програми переживань психічних станів членами екіпажу морського судна. Ця програма спрямована на корекцію та профілактику переживань психічних станів офіцерами і рядовими морського судна під час довготривалого рейсу. Програма містить комплекс занять та вправ, призначених для моряків з різним стажем роботи на морському судні.

Основні результати дослідження були впроваджені у навчальний процес Одеського національного морського університету (акт впровадження № 238 від 22.05.15 р.), Національного університету «Одеська морська академія» (акт впровадження № 154 від 30.05.14 р.), морехідного училища імені О.І. Марінеска (акт впровадження № 210 від 18.12.14 р.). Також впровадження результатів дослідження та рекомендації щодо корекції психічних станів знайшли своє відображення у змісті інструктажу співробітників, які готують моряків до довготривалого рейсу, у ТЗОВ «Global» м. Одеса (акт впровадження № 448 від 25.02.15 р.), у фірмі «STCW-95» м. Одеса (акт впровадження № 14 від 27.02.15 р.).

Особистий внесок автора у роботах, що були виконані у співавторстві. Автором узагальнено стан проблеми, систематизовано теоретичні дані, що пояснюють вплив зовнішніх та внутрішніх детермінант на переживання психічних станів моряками під час довготривалого плавання.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження доповідалися на: Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток особистості професіонала в умовах соціально-освітніх трансформацій суспільства: теорія і практика» (Одеса, 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія особистості: теорія, досвід, практика» (Одеса, 2007 р., 2009 р.), III Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми життєвої кризи» (Ніжин, 2011 р., 2013 р., 2014 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми рекреаційної психології дитинства» (Одеса, 2012 р.), Міжнародній конференції «Сучасна психологія: теорія і практика» (Київ, 2013 р.), Міжнародній науковій конференції «Сучасні

проблеми науки і освіти» (Будапешт, 2014 р.); обговорювались на засіданнях кафедри теорії і методики практичної психології (2007-2015 рр.); на засіданні наукового семінару Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (2015 р.).

Публікації. Основний зміст та результати дисертації відображено у 6 публікаціях, з них: 5 статей, які опубліковано в наукових фахових виданнях України; 1 стаття у зарубіжному науковому періодичному виданні.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається із вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 243 сторінки. Основний зміст викладено на 202 сторінках. Робота містить 17 таблиць, 6 рисунків, 4 додатки. Список використаних джерел включає 271 найменування, з них 16 іноземною мовою.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, викладено відомості про методи дослідження, висвітлено наукову новизну, практичну значущість роботи; наведено інформацію про особистий внесок автора, апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження переживання членами екіпажу морського судна психічних станів та їх детермінант» здійснено аналіз підходів до розуміння феномену психічних станів, як в історичному, так і в сучасному контекстах; розкрито специфіку переживання психічних станів моряками у довготривалому плаванні; визначено детермінанти переживання психічних станів моряками під час рейсу та теоретично обґрунтовано гіпотетичну схему детермінант переживання психічних станів моряками; розкрито специфіку життєдіяльності моряків в умовах змішаного екіпажу морського судна.

Завдяки науковим працям М.Д. Левітова, В.Є. Льовкіна, К.К. Платонова, О.О. Прохорова, С.Л. Рубінштейна, Ю.Є. Сосновікової, С.Г. Трубнікової, В.М. Юрченко та інших науковців у психологічній науці сформувались основні напрями вивчення переживання психічних станів: перший спрямований на з'ясування суті психічних станів, їх структури, динаміки, співвідношення з іншими психічними явищами (В.О. Ганзен, В.Д. Небиліцин, О.О. Прохоров, Ю.Є. Сосновікова, І.І. Чеснокова, В.М. Юрченко та ін.), другий полягає у вивченні психічних станів особистості, що виникають у складних умовах існування людини (П.К. Анохін, Л.Г. Дікая, Т. Йолов, Л.О. Китаєв-Смик, О.М. Костров, В.І. Лебедев, А.Б. Леоновата). В залежності від наукових поглядів дослідниками надаються визначення феномену, які підкреслюють складність і багаторівневість зазначеного явища. Узагальнення даних наукових джерел дозволяє розглядати психічний стан як самостійну, цілісну, різну за інтенсивністю та тривалістю форму психічних явищ, які утворюють фон психічної діяльності особистості, відображають її функціональні можливості в певний період часу та реалізують функцію

рівноваженості людини як особистості та її організму із оточуючим середовищем.

Результати численних досліджень (О.Г. Аверьянов, А.М. Ананьєв, Ю.М. Видюк, Л.Г. Дікая, М.Д. Левітов, В.І. Лебедєв, О.М. Леонтєв, Б.Ф. Ломов, О.П. Саннікова, Н.О. Свешнікова, Ю.І. Філімоненко, О.Я. Чебикін, К.Д. Шафранська та ін.) свідчать про те, що у процесі взаємодії з оточуючим у людини виникають суб'єктивні переживання відносно навколишніх предметів і явищ (Л.С. Виготський, Ф.Є. Василюк, Т.А. Немчин, О.П. Саннікова, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов та ін.). Переживання складають особливу категорію, яка виникає завдяки зовнішнім і внутрішнім діям суб'єкта, розвивається як специфічна діяльність, що є спрямованою на встановлення смислової відповідності між свідомістю людини та її буттям. Будь-які переживання ускладнюються обставинами місцезнаходження людини, а також зумовлюються емоціями (Л.Ф. Бурлачук, Є.П. Ільїн, І.Р. Калімулліна, С.Л. Рубінштейн, О.П. Саннікова, В.А. Семиченко, О.Я. Чебикін, Н.В. Чепелева), що відображають у формі безпосереднього тимчасового переживання значущість для життєдіяльності людини явищ і ситуацій, які у даний момент діють на неї.

Складні умови існування людей певних професій зумовлюють орієнтування на зовнішні та внутрішні перешкоди, сприйняття і додання яких сприяє переживанню емоційних психічних станів. До такої категорії професій належать моряки, які перебувають під час довготривалого плавання в умовах відповідальності та підвищеного ризику, що ускладнює їх життєдіяльність (Г.О. Броневицький, А.О. Даниленко, Л.А. Позолотін, С.М. Стадніченко, В.П. Топалов, В.Г. Торський та ін.).

На підставі наукових досліджень з проблеми вивчення феномену психічних станів розроблено орієнтовну схему детермінант переживання психічних станів моряками. Ця схема гіпотетично відображає сукупність чинників, які у поєднанні зовнішніх і внутрішніх детермінант характеризують переживання емоційних психічних станів членами екіпажу морського судна під час довготривалого рейсу.

Змістовність зовнішніх детермінант визначають: психогенні чинники ситуаційні (ситуації повсякдення, методи управління, взаємини на судні, етичні та моральні норми); екологічні (замкнутість простору, підвищена небезпека аварійних ситуацій, постійна зміна часових поясів, мікроклімат судна); соціокультурні (стаж роботи, неможливість вербального спілкування рідною мовою; звуженість кола спілкування; соціальна ізоляція). Внутрішні детермінанти визначені наступними групами чинників: психофізіологічні (емоційність, нейротизм, екстра-інтроверсія); суб'єктні (індивідуально-психологічні особливості особистості); особистісні (самоконтроль, емпатія, самомотивація, спрямованість); соціально-психологічні (професіоналізм, інформаційна обізнаність, емоційний інтелект).

Отже, аналіз наукових досліджень дозволив теоретично визначити основні детермінанти та чинники психічних станів моряків та припустити, що

переживання членами екіпажу морського судна емоційних психічних станів під час довготривалого плавання детерміновано спектром типологічних властивостей особистості та тривалістю стажу роботи моряка на судні.

У другому розділі «Організація емпіричного дослідження психічних станів та детермінант їх переживання членами екіпажу морського судна» розкрито форми організації та зміст емпіричного дослідження, обґрунтовано вибірку, визначено і описано методичну процедуру дослідження психічних станів та детермінант, що зумовлюють їх переживання моряками під час довготривалого плавання.

На підставі теоретико-методологічного аналізу даної проблеми розроблено програму емпіричного дослідження емоційних психічних станів, детермінант їх переживання моряками та психічних властивостей особистості, що включала підготовчий, діагностичний, аналітико-інтерпретаційний етапи.

На підготовчому етапі нами було сформульовано завдання емпіричного дослідження, сформовано вибірку, складено комплекс психодіагностичних методів і методик, визначено спосіб, послідовність збору даних і часові межі експерименту.

З огляду на поставлені завдання дослідження формування вибірки мало свої особливості. Складність полягала в тому, що будь-який змішаний екіпаж морського судна включає, в середньому, від 15 до 30 осіб. Такої кількості досліджуваних, як відомо, недостатньо для отримання достовірних і надійних результатів під час проведення дослідження. Відповідно в дослідженні було задіяне декілька екіпажів. До того ж, незважаючи на однакові вимоги і стандарти в підготовці моряків різних національностей до виконання професійних обов'язків, не всі члени екіпажів однаково володіють англійською мовою, яка, відповідно до конвенційних вимог, є «робочою». Іноземні моряки (філіпінці, китайці, ірландці, індуси) часто взагалі відмовлялися приймати участь у тестуванні, як вербального (в цих завданнях використовувались анкети англійською мовою), так і проєктивного характеру. Відтак, основну вибірку дослідження склали лише українські та російські моряки: 128 осіб (членів змішаних екіпажів) – 44 офіцери і 84 рядові.

Аналіз наукових досліджень показав, що рівень готовності до виконання моряками своєї професійної діяльності залежить не тільки від змісту їхньої професійної підготовки, але й від реального стажу роботи на судні. Розподіл вибірки на групи за стажем роботи було здійснено для вирішення завдань емпіричного етапу дослідження: група, до якої увійшли рядові зі стажем роботи менше 18 місяців; група рядових і офіцерів зі стажем роботи понад 18 місяців, а також група рядових і офіцерів понад 60 місяців. Зважаючи на те, що серед офіцерів було виокремлено дві, а серед рядових – три групи досліджуваних, а також ураховуючи неоднаковий зміст професійної діяльності осіб офіцерського і рядового складу, вивчення відмінностей у переживаннях психічних станів моряків з різним стажем роботи здійснювалось у членів екіпажу кожного рангу окремо.

За результатами пілотажного дослідження було скориговано подальші емпіричні завдання, уточнено коло досліджуваних психічних станів і психологічних характеристик особистості моряків, скоординовано організацію і час збору даних.

На діагностичному етапі було запроваджено вимірювальні процедури, за допомогою обраної системи методів проведено збір емпіричних даних щодо показників властивостей особистості, емоційних психічних станів та детермінант їх переживання моряками.

Завдання аналітико-інтерпретаційного етапу дослідження склали математико-статистичну обробку даних за допомогою методів кількісного (кореляційний і факторний аналіз, t-критерій Стьюдента) та якісного аналізу даних (метод «профілів»). На цьому ж етапі здійснено психологічний аналіз та інтерпретацію емпіричних даних, у тому числі й через співставлення з отриманими раніше результатами.

У третьому розділі «Результати емпіричного дослідження психічних станів членів екіпажу морського судна та детермінант їх переживання» викладено результати емпіричного дослідження та їх психологічну інтерпретацію. Здійснено диференціально-психологічний аналіз психічних станів моряків різного рангу та з різним стажем роботи, їх типологічних властивостей, особливостей емоційного інтелекту, прояву мотиваційних характеристик. Розроблено та апробовано програму корекції та профілактики переживання психічних станів членами екіпажу морського судна.

Внаслідок теоретичного аналізу проблеми психічних станів та детермінант їх переживання моряками, а також за результатами спостережень за членами екіпажів, окреслено спектр емоційних та функціональних психічних станів, що виникають у моряків під час довготривалого рейсу. Результати співвідношення між показниками зазначених психічних станів наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Значущі кореляційні зв'язки між показниками емоційних та функціональних психічних станів

Показники функціональних станів	Показники емоційних станів								
	С-Т	Е-У	П-П	У-Б	С	Т	Ф	Аг	Р
Сп	209*	482**	192*	190*	180*	-176*	-234*	187*	178*
А	176*	309**	186*	238**	163*	182*	-226*	182*	194*
Н	178*	216*	402**	201*	-276**	223*	-258**	-183*	-188*

Примітка: 1) $n = 128$; 2) ** $p \leq 0,01$; * $p \leq 0,05$; 3) Умовні позначення: Сп – самопочуття; А – активність; Н – настрій; С-Т – спокій-тривожність; Е-У – енергійність-утома; П-П – піднесеність-пригніченість; У-Б – упевненість у собі-безпорадність; С – переживання самотності; Т – тривожність; Ф – фрустрація; Аг – агресивність; Р – ригідність.

За даними таблиці 1, показники функціональних станів виявляють більшість додатніх кореляційних зв'язків з показниками емоційних станів, а саме: показник самопочуття (Сп) показав додатні зв'язки на 5% рівні з показниками спокою-тривожності (С-Т), піднесеності-пригніченості (П-П), упевненості в собі-безпорадності (У-Б), ригідності (Р); на 1% рівні виявлено значущий зв'язок з показником енергійності-утоми (Е-У). Показник активності додатньо пов'язаний на 1% рівні з показниками: енергійність-утома (Е-У) та упевненість у собі-безпорадність (У-Б); на 5% рівні – з показниками спокою-тривожності (С-Т), піднесеності-пригніченості (П-П), агресивності (Аг) та ригідності (Р). Показник настрою (Н) додатньо пов'язаний з показниками С-Т (спокій-тривожність), Е-У (енергійність-утома), У-Б (упевненість у собі-безпорадність), Т (тривожність) – на рівні $p \leq 0,05$, з показником П-П (піднесеність-пригніченість) – на рівні $p \leq 0,01$.

Кореляційний аналіз показав також і наявність від'ємних значущих зв'язків між показниками функціональних та емоційних психічних станів. Так, показник Сп (самопочуття) від'ємно пов'язаний із показниками С (самотність), Т (тривожність), Ф (фрустрація), Аг (агресивність) на рівні $p \leq 0,05$. Показник активності (А) від'ємно пов'язаний на 5% рівні з показниками тривожності (Т) та фрустрації (Ф). Що стосується показника настрою (Н), то він має від'ємні значущі зв'язки з показниками емоційних психічних станів: на рівні $p \leq 0,01$ - з показниками самотності (С) і фрустрації (Ф); а на рівні $p \leq 0,05$ - з показниками агресивності (Аг) та ригідності (Р). Таким чином, виявлені значущі кореляційні зв'язки є характеристикою взаємозв'язку функціональних та емоційних психічних станів.

Наступний крок дослідження було спрямовано на вивчення співвідношення між показниками психічних станів і такими типологічними властивостями особистості, як екстраверсія-інтроверсія і нейротизм-емоційна стабільність. Отримані результати кореляційного аналізу свідчать про переважання від'ємної модальності емоційних станів: високим значенням показника нейротизму відповідають низькі показники настрою (полюс несприятливого емоційного тла), спокою (полюс тривожності), піднесеності (полюс пригніченості) та впевненості в собі (полюс безпорадності). Наявність таких кореляційних значень надає можливість говорити про зворотно-пропорційний зв'язок між екстраверсією і переживаннями таких психічних станів, як самотність, тривожність і ригідність.

Результати кореляційного аналізу співвідношення показників психічних станів і типів емоційних реакцій досліджуваних показали, що: перевагу ейфорійного типу емоційної реакції характеризують добре самопочуття, гарний настрій, а також спокій, енергійність, бадьорість та упевненість у собі. При проявах дисфорійного типу домінуючими стають погане самопочуття, пригнічений або роздратований настрій, стурбованість і тривожність, втома, відсутність енергії і невпевненість у собі, відчуття обмеженості простору тощо. Рефрактерний тип характеризують низькі показники настрою, схильності до пригніченого стану, переживання власної безпорадності.

Оскільки емоційні реакції є безпосередньою відповіддю психіки людини на подразники середовища, то вони залежать не лише від характеру подразнень, але й від властивостей особистості, які відіграють одну з основних ролей в утворенні цілісних психічних станів. Відомо, що тип емоційної реакції належить до усталених характеристик особистості й зумовлений такою фундаментальною властивістю особистості, як емоційність.

Вивчення співвідношення показників емоційних характеристик особистості та психічних станів показало, що найбільшу кількість значущих зв'язків з динамічними характеристиками емоційності виявляють показники самопочуття, спокою і тривожності, фрустрації й ригідності. Результати одержаних кореляцій свідчать про те, що високим показникам емоційної збудженості, інтенсивності і тривалості емоцій відповідають низькі показники самопочуття моряків. При цьому поріг для виникнення образи, гніву, відгуку на переживання оточуючих людей, досить низький. Разом із силою емоцій, які легко виникають, а також тривалістю емоційного переживання, емоційна збудженість здатна значно впливати на самопочуття людини. У свою чергу, переживання фізіологічного і психологічного дискомфорту значно ускладнює емоційну саморегуляцію і контроль поведінки. Емоційна збудженість, інтенсивність емоцій, що виникають, тривалість емоцій, які переживаються, схильність «застрягати на негативних переживаннях знижують здатність залишатися спокійним у складних життєвих ситуаціях. Між тим саме до таких ситуацій належить перебування членів екіпажу на судні під час рейсу.

Отримані результати спонукали нас до необхідності вивчення взаємозв'язку показників психічних станів та показників емоційних бар'єрів у спілкуванні. Виявлені розбіжності між загальним показником прояву емоційних бар'єрів офіцерів і рядових відобразили труднощі, які зумовлені особливостями емоційної сфери моряка і заважають особистості встановлювати контакти у спілкуванні (t -Ст'юдента = 1,722*, $p \leq 0.05$). У рядових цей показник значно вищий (55,8), ніж у офіцерів (41,2). Надалі окремо у виборці офіцерів і виборці рядових були виокремлені групи з мінімальним і максимальним проявом загального показника емоційних бар'єрів, підставою для чого послужили результати кількісного аналізу зв'язків між параметрами психічних станів і показником емоційних бар'єрів спілкування.

Подальший аналіз співвідношення показників психічних станів та емоційного інтелекту (який формує здатність людини розуміти власні емоції, емоції інших, уміння управляти емоціями шляхом інтелектуальних процесів, спрямовувати їх), виявив наявність значущих зв'язків між усіма показниками психічних станів (крім показника «енергійність-утома») і загальним показником емоційного інтелекту.

Аналіз кореляційних зв'язків між показниками психічних станів та мотивації виявив існування низки значень, які вказують на залежність між цими психічними явищами, що дає можливість визначити специфіку мотиваційної спрямованості особистості моряка, спричинену переживаннями

певних психічних станів під час перебування на судні.

Факторний аналіз надав можливість згрупувати показники психологічних властивостей, що вивчаються. У результаті було обрано трьохфакторну модель, яка містить такі фактори, як то: «Упевненість у собі. Спокій. Розуміння емоцій і управління ними»; «Ригідність. Інтроверсія. Фрустрація»; «Прагнення до життєзабезпечення. Агресивність». Застосування цього методу дозволило впорядкувати параметри, які вивчалися у співвідношенні з психічними станами.

Важливе місце в системі властивостей особистості посідає працездатність, як здатність людини до праці у визначеному ритмі певну кількість часу. У свою чергу, працездатність та її міра є змінною величиною, що залежить від стану здоров'я, віку, ресурсних можливостей людини (тип нервової системи, темпераментальні особливості тощо), мотивації і спрямованості особистості, а також від професійної підготовленості та стажу роботи. Кореляційний аналіз співвідношення показників стажу роботи і психічних станів у виборці офіцерів показав прямо-пропорційний зв'язок показників стажу роботи і самотності, активності, енергійності, упевненості в собі, а також тривожності, агресивності і ригідності. У виборці рядових збільшенню змінної стажу відповідає зростання значень параметрів самопочуття, спокою, енергійності, упевненості в собі, агресивності і ригідності, при цьому знижуються значення показників активності, настрою, піднесеності, тривожності. Таким чином, стаж роботи зумовлює виникнення та переживання психічних станів моряками. За результатами кореляційного аналізу більшість зв'язків між показниками психічних станів і змінної стажу роботи виявилися значущими на рівнях $p \leq 0,01$ і $p \leq 0,05$, що дало можливість здійснити якісний аналіз переживання психічних станів офіцерів та рядових з різним стажем роботи.

З метою більш точного вивчення співвідношення зазначених показників параметрів психічних станів та стажу роботи загальна вибірка була розподілена на такі групи: офіцери – група 1, до якої ввійшли моряки зі стажем роботи 18-60 місяців (20 осіб), і група 2, яку склали моряки зі стажем роботи понад 60 місяців (24 особи); рядові – група 1 зі стажем роботи менше 18 місяців (29 осіб); група 2 – стаж роботи 18-60 місяців (32 особи); група 3 – стаж роботи понад 60 місяців (23 особи).

Якісний аналіз показників виявив співвідношення між переживаннями психічних станів членами екіпажу морського судна і проявом певних психологічних характеристик моряків. У кожній групі, залежно від рангу та стажу роботи було виокремлено підгрупи досліджуваних: за критерієм сполучення екстраверсії-інтроверсії та нейротизму, за типом емоційних реакцій, за критерієм негативного впливу емоцій на ефективність діяльності прояву емоційних бар'єрів у спілкуванні, за рівнем емоційного інтелекту, за типом мотиваційної спрямованості особистості.

У представників виділених груп вивчено і охарактеризовано рівні функціональних станів – самопочуття, активності, настрою; стану континуумів

«спокій-тривожність», «енергійність-утома», «піднесеність-пригніченість», «упевненість у собі-безпорадність»; а також рівні прояву самотності, тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності. За допомогою методу «профілів» вивчено особливості за показниками психічних станів груп офіцерів та рядових з різним стажем роботи.

Виявлено, що офіцерам зі стажем роботи 18-60 місяців притаманне неглибоке переживання самотності, допустимий рівень тривожності, агресивності, фрустрації (наявне відчуття невпевненості, обмеженості можливостей) і ригідності; самопочуття й активність – нижче норми, настроїв нормальний. Група офіцерів зі стажем роботи понад 60 місяців характеризується глибоким переживанням самотності; самопочуттям у межах норми, високим рівнем активності, пригніченим настроєм; високим рівнем тривожності, фрустрації (при цьому має місце стан упевненості у своїх здібностях), агресивності та ригідності.

Для рядових зі стажем роботи менше ніж 18 місяців, властиве глибоке переживання самотності, сприятливе самопочуття (більший відсоток досліджуваних відзначають пригніченість і смуток), помірний рівень активності. Мають місце тривожність, фрустрація, агресивність і ригідність, невпевненість та страх перед невизначеністю. Рядові зі стажем роботи 18-60 місяців характеризуються неглибоким переживанням самотності, гарним самопочуттям, середнім ступенем активності й нейтральним настроєм. Тривожність, фрустрація, агресивність і ригідність виражені помірно.

У рядових зі стажем роботи понад 60 місяців виявлене глибоке переживання самотності; самопочуття, активність і настроїв відповідають середньому рівню. На тлі помірно вираженої фрустрації у представників даної групи достатньо виражені стани тривожності, ригідності і, найбільше, агресивності. Стан упевненості охоплює діапазон від достатньої до значущої упевненості в своїх силах і від відчуття деякої обмеженості до задовільної компетентності.

На наступному етапі дослідження було складено та апробовано програму корекції переживання психічних станів членами екіпажу морського судна, яка передбачала два етапи. Перший етап охоплював комплекс занять та вправ, спрямованих на корекцію переживань таких психічних станів, як самотність, тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність, а також змін в емоційній і поведінковій сфері особистості моряків різного рангу і з різним стажем роботи. Другий етап містить релаксаційні вправи. У заняттях за даною програмою приймали участь: офіцери групи 1 (зі стажем роботи 18-60 місяців) – 6 осіб; групи 2 (зі стажем роботи більше 60 місяців) – 14 осіб; рядові зі стажем роботи менше, ніж 18 місяців (група 1) – 20 осіб; рядові зі стажем роботи 18-60 місяців (група 2) – 8 осіб; рядові зі стажем роботи більше 60 місяців (група 3) – 16 осіб.

Зважаючи на наявність внутрішніх (психофізіологічних, суб'єктних, особистісних, соціально-психологічних) і зовнішніх (психогенних, ситуаційних, екологічних, соціокультурних) чинників, що детермінують

переживання психічних станів моряками, нами були визначені такі напрями у психокорекційній роботі, як то: усвідомлення себе, своїх можливих емоційних переживань; розуміння переживань і проявів емоцій різної модальності оточуючими людьми; усвідомлення наявності навичок самоконтролю, саморегуляції і умінь стримувати негативні емоційні реакції; активізація умінь швидко долати реальні або уявні непереборні перешкоди; зниження рівня тривожності, агресивності. Участь у груповій діяльності спрямована на психокорекцію негативних переживань моряків, які завдяки виконанню виробничих завдань проводять велику частину робочого часу наодинці, а також тим, хто не може вільно спілкуватися з іншими членами екіпажу рідною мовою; морякам, які хворобливо, з проявом деякого роздратування, реагують на соціальну ізоляцію на судні, на монотонію, а також на постійну зміну кліматичних умов. На другому, релаксаційному, етапі проводилися заходи щодо закріплення знань, отриманих на попередньому етапі. Даний етап роботи визначався використанням засобів колективного відпочинку моряків, що традиційно склалися на судні. Саме вони дозволяють поліпшити як взаємостосунки членів екіпажу, так і прояв переживань моряками емоційних психічних станів. Роль модератора зведена до максимального залучення усього колективу до процесу спілкування.

Таблиця 2

**Показники емоційних психічних станів офіцерів з різним
стажем роботи до і після запровадження програми корекції**

Показники психічних станів	Середні показники			
	Група 1 (18-60 міс.) n = 6		Група 2 (понад 60 міс.) n = 14	
	до	після	до	після
С	27,89	26,50	38,38	26,87
Т	12,31	11,70	17,42	17,00
Ф	10,73	10,60	18,68	16,20
Аг	9,57	9,6	16,54	13,20
Р	10,42	9,38	17,32	16,40

Примітки: тут і далі: С – переживання самотності; Т – тривожність; Ф – фрустрація; Аг – агресивність; Р – ригідність.

За отриманими результатами корекції переживань психічних станів у офіцерів зростання показника агресивності членів групи 1 можна охарактеризувати як можливість затвердити перед членами екіпажу усталеність своїх емоцій, дій та поведінки, демонстрації своїх переживань, домінуючих цінностей. Незначне зниження показників переживань усіх психічних станів та підвищення рівня агресивності можна пояснити

демонстрацією перед членами екіпажу прояву саморегуляції, як підтвердження самостійності та ствердження свого статусного положення.

Порівняно з показниками переживань усіх психічних станів у офіцерів групи 2 виключення склав параметр самотності, різке зниження якого свідчить про можливі зміни у сфері психіки представників командного складу, спрямовані на бажання порозумітися та поспілкуватися з членами команди, відчуті свою значущість для оточуючих. Важливою характеристикою переживань психічних станів офіцерів цієї групи є деяка стриманість, яка характеризується більшим, ніж у молодих офіцерів стажем роботи та присутністю побоювання втратити авторитет у підлеглих.

Таблиця 3

Показники емоційних психічних станів рядових з різним стажем роботи до і після запровадження програми корекції

Показники психічних станів	Середні показники					
	Група 1 (менше 18 міс.) n = 20		Група 2 (18-60 міс.) n = 8		Група 3 (понад 60 міс.) n = 16	
	до	після	до	після	до	після
С	31,3	6,26	25,3	12,6	28,38	19,87
Т	17,21	8,61	14,62	10,9	15,18	13,67
Ф	16,98	16,1	12,05	11,4	11,35	11,24
Аг	15,08	11,3	13,37	13,11	18,52	14,82
Р	10,43	4,18	14,11	11,29	15,49	13,95

Отримані після корекційної роботи результати у групах рядових характеризують зниження значень показника самотності в усіх групах. Найбільші розбіжності виявлені у показника цього стану рядових групи 1. Також знизилися показники переживань усіх діагностованих психічних станів. Такі зміни пов'язані з недосвідченістю, але з високим рівнем сприйнятливості та великим бажанням опанувати професію моряка представниками даної групи досліджуваних. Важливим чинником, який зумовив такі різкі зміни, стала інформаційна обізнаність, впевненість у своїх силах.

Виявлені розбіжності у значеннях показників переживань усіх психічних емоційних станів рядових групи 2 є характеристикою того, що ці люди звикли постійно працювати в обмеженому просторі, постійно контактувати з членами екіпажу, ділитися з молодими моряками досвідом, не зважаючи на свої особисті переживання. При цьому дуже важливим чинником переживань є належність мотивації, підкріпленої агресивністю, що сприяє «боротьбі» моряків даної групи за свій соціальний статус серед членів екіпажу.

Вивчення розбіжностей значень показників переживань психічних емоційних станів рядовими групи 3, отриманих після участі у корекційних заняттях, характеризує даних моряків, як людей досвідчених, упевнених у

собі, компетентних, які уміють регулювати свої емоції, вважають себе професіоналами, відчувають силу свого професійного стажу і дозволяють собі дещо розслабитися.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та результати емпіричного дослідження проблеми детермінованих переживань емоційних психічних станів офіцерів та рядових морського судна.

1. Теоретично встановлено, що психічний стан визначається як самостійна, цілісна, рідна за інтенсивністю та тривалістю форма психічних явищ, які утворюють фон психічної діяльності особистості, відображають її функціональні можливості в певний період часу та реалізують функцію врівноваженості людини як особистості та її організму із оточуючим середовищем. На основі аналізу літературних джерел теоретично визначено детермінанти (зовнішні і внутрішні), що зумовлюють переживання психічних станів моряками; вивчено та окреслено коло психічних станів, які переживають моряки під час довготривалого рейсу: функціональні (самопочуття, настрої, активність) та емоційні (самотність, тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність).

2. Підбір психодіагностичного інструментарію, спрямованого на діагностування емоційних психічних станів та властивостей особистості, вивчення детермінант переживання психічних станів моряками надав можливість емпіричним шляхом дослідити психологічні особливості особистості, які детермінують переживання психічних станів моряками під час довготривалого плавання: типологічні властивості; характеристики емоційної сфери; емоційний інтелект; мотиваційна спрямованість.

3. Кореляційний аналіз дозволив установити характер співвідношення показників емоційних та функціональних психічних станів моряків; психічних станів і показників екстраверсії-інтроверсії, нейротизму, типів емоційних реакцій, динамічних характеристик емоційності та емоційних бар'єрів у спілкуванні, показників емоційного інтелекту та мотиваційних тенденцій особистості; показників психічних станів та стажу роботи. У результаті факторного аналізу показників виокремлено і описано трьохфакторну модель психічних явищ, що вивчаються: 1) «Упевненість у собі. Спокій. Розуміння емоцій і управління ними»; 2) «Ригідність. Інтроверсія. Фрустрація»; 3) «Прагнення до життєзабезпечення. Агресивність».

За якісно-кількісним поєднанням показників емоційних психічних станів та психологічних особливостей особистості виокремлено групи: за критерієм сполучення екстраверсії-інтроверсії та нейротизму, за типом емоційних реакцій, за критерієм негативного впливу емоцій на ефективність діяльності прояву емоційних бар'єрів у спілкуванні, за рівнем емоційного інтелекту, за типом мотиваційної спрямованості особистості. У представників усіх груп виявлені й описані: рівень переживання самотності, рівні функціональних станів – самопочуття, активності, настрою; стану континуумів «спокій-

тривожність», «енергійність-утома», «піднесеність-пригніченість», «упевненість у собі-безпорадність»; рівні прояву тривожності, фрустрації, агресивності та ригідності. Виявлені та описані значущі відмінності за показниками досліджуваних станів. Доведено, що стаж роботи є однією із найважливіших детермінант переживання психічних станів моряками. Встановлено, що офіцери зі стажем роботи 18-60 місяців продемонстрували менш сприятливі показники самопочуття й активності на тлі позитивних психічних емоційних станів, ніж офіцери зі стажем роботи понад 60 місяців. Останні характеризуються більш складними проявами психоемоційних станів, і при цьому високим рівнем активності. У рядових стан активності не відрізняється залежно від стажу роботи. Глибокі переживання самотності виявлено в рядових із стажем роботи менше ніж 18 місяців і понад 60 місяців. Рядові зі стажем роботи понад 60 місяців відрізняються високим рівнем стану агресивності.

4. В результаті експериментальної роботи з апробації розробленої корекційної програми встановлено, що її застосування сприяє виникненню змін у проявах психічних станів рядових і офіцерів з різним стажем роботи. Головними чинниками, що зумовлюють переживання психічних емоційних станів офіцерами зі стажем роботи 18-60 місяців стала демонстрація серед членів екіпажу прояву саморегуляції і самоконтролю, як підтвердження самостійності, свого стажу роботи в морі, затвердження статусного положення та виникнення побоювання стати знярядям маніпуляції собою. Важливим чинником переживань офіцерів групи зі стажем роботи більше ніж 60 місяців виявилася деяка стриманість, яка характеризується наявністю великого стажу роботи та побоювання втратити авторитет у очах підлеглих. Переживання психічних станів рядовими зі стажем роботи менше ніж 18 місяців характеризуються інформаційною обізнаністю та поступовим зростанням професійної упевненості у своїх силах. Важливим чинником переживання психічних станів рядових зі стажем роботи 18-60 місяців стала належність мотивації, підкріпленої агресивністю, що сприяє «боротьбі» моряків даної групи за свій соціальний статус серед членів екіпажу. Чинниками переживань психічних станів рядових зі стажем роботи більше ніж 60 місяців є досвідченість, упевненість у собі, компетентність, уміння регулювати емоції, професіоналізм, відчуття «сили» свого професійного стажу.

5. Розроблена програма корекції і профілактики психічних станів офіцерів і рядових з різним стажем роботи сприяє стабільності їх взаємодії з оточуючими, врахуванню особливостей впливу зовнішніх та внутрішніх детермінант, стриманої демонстрації навколишнім своїх переживань та стабільності у взаємодії.

Перспективами розробки зазначеної проблеми є вивчення об'єктивних даних психічних станів моряків під час рейсу. Перспективним також убачається вивчення психічних станів моряків у співвідношенні з комплексним сполученням виокремлених психологічних властивостей.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

1. Антропов А.П. Психические состояния моряков транспортного судна / А.П. Антропов // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблема і пошуки: збірник наукових праць [гол. ред. Т.І. Сущенко]. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2008. – С. 16–19.
2. Антропов А.П. Психическое состояние одиночества как детерминанта профессионального кризиса моряка / А.П. Антропов // Актуальні проблеми психології: зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України [за ред. С.Д. Максименка, М.В. Папучі] – Ніжин, 2011. – Т.11. – Вип.4. – Ч.1– С.48–54.
3. Антропов А.П. Взаємозв'язок психічних станів моряків із якість емоційного інтелекту / А.П. Антропов // Наука і освіта. – Одеса, 2011. – № 9/ CV– С. 12–15.
4. Антропов А.П. Психічні стани моряків із різним досвідом роботи/ А.М. Ананьєв, А.П. Антропов // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Серія «Психологія особистості. Психологічна допомога особистості». – Т.11. – Вип.11. – Ч.1. – Київ, 2014. – С. 46–53.
5. Антропов А.П. Мотиваційна спрямованість особистості моряка як одна з детермінант переживання психічних станів/ А.П. Антропов // Актуальні проблеми психології: зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – Т.11. – Вип.13. – Київ, 2014. – С. 37–43.
6. Антропов А.П. Эмоциональные реакции как один из факторов психических состояний личности / А.П. Антропов // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, 11 (10), Issue:20. – Budapest, 2014. – С. 107–110.

АНОТАЦІЯ

Антропов А.П. Детермінанти переживання психічних станів членами екіпажу морського судна. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Одеса, 2016.

У дисертаційному дослідженні представлено теоретико-емпіричний аналіз психічних станів та детермінант їх переживання членами екіпажу морського судна. Проаналізовано зміст поняття «психічні стани», вивчено особливості їх переживання моряками під час довготривалого рейсу. З'ясовано, що коло психічних станів моряків окреслено переживаннями функціональних та емоційних психічних станів, які зумовлюються зовнішніми та внутрішніми детермінантами.

Визначено та досліджено психічні стани моряків, які виникають у них під час рейсу. Вивчено специфіку взаємозв'язку між показниками функціональних та емоційних психічних станів, екстраверсії-інтроверсії,

нейротизму, показниками типів емоційних реакцій, динамічних характеристик емоційності й емоційних бар'єрів у спілкуванні, показниками емоційного інтелекту та мотиваційних тенденцій особистості; між показниками психічних станів і тривалістю стажу роботи моряків, залежно від їх рангу. За допомогою якісного аналізу описано психічні стани та детермінанти їх переживання моряками за рівнем вираженості та якісно-кількісним поєднанням показників.

Обґрунтовано, розроблено та апробовано програму корекції психічних станів членів екіпажу морського судна, доведено доцільність та дієвість її впровадження для корекції та профілактики переживання психічних станів офіцерами і рядовими під час довготривалого рейсу.

Ключові слова: психічний стан, функціональні психічні стани, емоційні психічні стани, детермінанти переживання психічних станів, властивості особистості, стаж роботи, члени екіпажу, офіцери, рядові.

Антропов А. П. Детерминанты переживания психических состояний членами экипажа морского судна. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2016.

В диссертационном исследовании представлено теоретико-эмпирическое исследование психических состояний моряков и детерминант их переживаний. В нашем исследовании психическое состояние рассматривается как самостоятельная, целостная, различная по интенсивности и продолжительности форма психических явлений, которые создают фон психической деятельности личности, отражают ее функциональные возможности в определенный период времени и реализуют функцию уравновешенности человека как личности и ее организма с окружающей средой.

С учетом изложенного устойчивость переживаний психических состояний членами экипажа морского судна в длительном рейсе детерминирована спектром психических характеристик личности моряка и длительностью стажа его работы на судне.

Теоретически выявлены и описаны внешние и внутренние детерминанты, обуславливающие переживания психических состояний моряками; изучен и очерчен круг психических состояний, которые переживают моряки во время длительного рейса: функциональные состояния – самочувствие, активность, настроение; эмоциональные психические состояния одиночества, тревожности, фрустрации, агрессивности, ригидности.

Эмпирически изучены и охарактеризованы психологические характеристики личности, которые детерминируют переживания психических состояний моряков во время рейса: типологические свойства личности (экстраверсия-интроверсия; нейротизм-эмоциональная стабильность); типы

эмоциональной реакции (эйфорический, дисфорический); эмоциональные барьеры в общении; эмоциональный интеллект; мотивация.

В результате корреляционного анализа установлен характер взаимозависимости между показателями эмоциональных и функциональных психических состояний; между показателями психических состояний и показателями экстра-интроверсии, динамическими характеристиками эмоциональности, показателями эмоционального интеллекта, показателями мотивационных тенденций личности и стажем работы.

С помощью качественного анализа выявлены и описаны детерминанты переживаний психических состояний членами экипажа морского судна. Изучены особенности переживания психических состояний офицерами и рядовыми с разной длительностью стажа работы на морском судне. Доказано, что стаж работы на морском судне является одной из главных детерминант, обуславливающих переживания психических состояний офицерами и рядовыми.

Представлены психологические характеристики переживания психических состояний офицерами и рядовыми с разной длительностью стажа работы. Офицеры со стажем работы до пяти лет продемонстрировали менее благополучные показатели самочувствия и активности на фоне положительных психических состояний, нежели офицеры со стажем работы свыше пяти лет. Переживания офицеров данной группы характеризуются более сложными поведенческими проявлениями и высоким уровнем активности. У рядовых со стажем работы менее полутора лет и более пяти лет выявлены сходные черты психических состояний, которые характеризуются глубоким переживанием одиночества. Кроме того, рядовым со стажем работы более пяти лет свойственно и переживание агрессивности.

По результатам изучения психических состояний и детерминант их переживаний моряками, разработана и апробирована программа, целью которой является коррекция и профилактика переживания психических состояний офицерами и рядовыми в условиях длительного рейса.

Участие представителей выборки в занятиях, организованных по программе коррекции переживаний психических состояний, позволило офицерам и рядовым с разным стажем работы изменить свое отношение к демонстрации детерминации переживаний своих психических состояний.

Ключевые слова: психическое состояние, функциональные психические состояния, эмоциональные психические состояния, детерминанты переживания психических состояний, свойства личности, стаж работы, члены экипажа, офицеры, рядовые.

Antropov A.P. Determinants of mental states, experienced by seagoing-ship crewmembers. – Manuscript.

The thesis for the psychology candidate's degree, speciality 19.00.07 – pedagogical and developmental psychology. – State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky», Odesa, 2016.

The dissertation presents theoretical and empirical analysis of mental states and determinants of their experiences by crewmembers of a seagoing vessel. Conception of «mental states» was analyzed; peculiarities of their experiences by seamen during a long-term voyage were studied. It was found that seamen's mental states are outlined by experiences of functional and emotional mental states which are caused by external and internal determinants.

Seamen's mental states arising during the voyage were defined and studied. Specific character of interconnections between indicators of functional and emotional mental states, extraversion-introversion, neurotism, indicators of emotional responses types, dynamic characteristics of emotionality and emotional barriers of communication, indicators of emotional intellect and motivational tendencies of personality; between indicators of mental states and length of sea service depending of rank were explored. With the help of qualitative analysis mental states and determinants of their experiences by seamen on the level of intensity and the qualitative and quantitative combination of indicators were described.

Mental state correction program for seagoing ship crewmembers was substantiated, developed and tested, its appropriateness and effectiveness for correction and prophylaxis of mental states experiences by officers and ratings during long-term voyages was proved.

Key words: mental states, functional mental states, emotional mental states, determinants of mental state experience, personality characteristics, length of service, crewmembers, officers, ratings.